

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 29-30

Київ – 2019

**ВІСНИК
АГРАРНОЇ
ІСТОРІЇ**

29-30'2019

Науковий журнал

Редакційна колегія: Editirial board:

С.О. Білан (заст. гол. редактора)	S.O. Bilan (deputy editor-in-chief)
І.С. Бородай	I.S. Boroday
В.А. Вергунов (заст. гол. редактора)	V.A. Vergunov (deputy editor-in-chief)
С.В. Віднянський	S.V. Bydnjanskij
Вас. М. Даниленко	Bas. M. Danylenko
В.О. Доценко	V.O. Dotsenko
І.І. Дробот	I.I. Drobot
О.Ю. Єліна	O.Yu. Yelina
І.В. Жалоба	I.V. Zhaloba
С.М. Живора (відповід. секретар)	S.M. Zhyvora (executive secretary)
М.П. Жолоб	M.P. Zholob
М.А. Журба (головний редактор)	M.A. Zhurba (editor-in-chief)
І. Ілчев	I. Ilchev
О.С. Каденюк	A.S. Kadenjuk
Д.В. Карєв (заст. гол. редактора)	D.V. Karev (deputy editor-in-chief)
К. Карльчак	K. Karlchak
Н.П. Коваленко	N.P. Kovalenko
В.Ф. Колесник	V.F. Kolesnyk
В.Л. Комар	V.L. Komar
С.В. Корновенко	S.V. Kornovenko
О.М. Кропивко	O.M. Kropyvko
А. Куїк-Каліновська	A. Kuik-Kalinowska
В.І. Марочко	V.I. Marochko
В.В. Марчук	V.V. Marchuk
Н. Мгалоблішвілі	N. Mhaloblishvili
О.А. Мельничук	O.A. Melnychuk
А.Г. Морозов	A.G. Morozov
О.П. Моця	O.P. Motsya
О.Ф. Нікілєв	A.F. Nikilev
П. Новаковський	P. Nowakowski
С.С. Падалка (заст. гол. редактора)	S.S. Padalka (deputy editor-in-chief)
В.О. Погромський	V.O. Pogromsky
О.П. Реєнт	A.P. Rejent
Н.І. Романюк	N.I. Romanuk
І.М. Романюк	I.M. Romanuk
С.М. Свистович	S.M. Svistovich
С.М. Тимченко	S.M. Tymchenko
Ф.Г. Турченко	F.G. Turchenko
В.В. Шелепов	V.V. Sheleпов
Н.Б. Щебетюк	N.B. Shchebetyuk

ISSN 2307-3179

Засновники:

- Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

*Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Наказом МОН України № 1528 від
29.12.2014 р. видання включено до Переліку
наукових фахових видань України

Макетування та верстка:

С. Живора

Комп'ютерний набір:

О. Кропивко, Л. Лановюк

Оформлення обкладинки

А. Мельник

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, кім. 16
тел./факс (044) 520-12-05; 258-21-42;
e-mail: visnykai@gmail.com,
kafedra_slovjan@ukr.net;
zhyvora@bigmir.net

Друкується за рішенням:

Вченої ради факультету історичної
освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова
(протокол № 2 від 11.12.2019);

Вченої ради ННСГБ НААН України
(протокол № 16 від 19.12.2019)

Підп. до друку 24.12.2019

Формат 70 x 108 1/16.

Папір офсет. Друк. різогр.

Ум. друк. арк. 32,4 Обл.-вид. арк. 33,0
Наклад 100 прим.

Друк СПД ФО Куц В.М.

*Автори опублікованих матеріалів
несуть повну відповідальність за підбір,
точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, імен та
інших відомостей.*

15. *Duvernoy M. N.* Historical objectivity of Tacitus // *Hermes*. - 1908. - Т. 3. - № 18. - P. 474–479; № 19. –С. 499–503; № 20. - P. 522–527.
16. *Lahodzinsky, VitaliyVladimirovich.* Anti-science studios Drahomanov: author's abstract. dissertation ... Cand. ist. Sciences: 07.00.02 / VitaliyLagodinsky. Kyiv: BV, 2014. 16 sec.
17. *Kutsenko Yu. Yu.* An Unknown Study on MykhailoDrahomanov / Yu. Kutsenko // Southern Archive. Collection of scientific works. Historical sciences: Collection of scientific works. Kherson: CDU, 2009. Vip. 30. P. 198-200.
18. *Garnaga V.* Ancient Greek History and Culture in the Works of MP Drahomanov / V. Garnaga // Actual Problems of National and World History. 2011. № 14. P. 259-265.
19. *Stavnyuk, V.V.* The Role of Ancient Studies in the Formation of Historical and Philosophical Views of Mykhaylo Drahomanov / V.V. Stavnyuk // Ukrainian Historical Journal. 1998. № 6. P. 46-54.
20. *Bilbasov V.* Rome and Byzantium in the works of two Kiev historians (V. Ikonnikov and M. Dragomanov) / V. Bilbasov // Russian Herald. 1870. № 11. P. 273-308.
21. *Drahomanov M.* Essays on Historiography in Ancient Greece / M.Drahomanov // University News. 1868. No. 1. Dep. II. P. 1-27.
22. *Drahomanov M.* Envy Gods / M. Drahomanov // In Memory of Mykhailo Drahomanov: Coll. / per row Y. Dovbischenko. H., 1920. P. 91-111.
23. *Drahomanov M.* Paradise and progress / M. Drahomanov. B. m., 1915.

Гаврилюк М. О.

Историография исторической темы в антических студиях М. Драгоманова.

Вопрос антической тематики в научном наследии Михаила Драгоманова освещены довольно слабо. Наша задача состоит в том, чтобы раскрыть весь спектр историографии по поводу оценки исторических трудов Драгоманова и его вклад в историческую науку. Важно понимать, какое методологическое основание и собственную концепцию предложил ученый, подчеркнуть положительные и негативные стороны его публикаций.

Ключевые слова: Драгоманов, историография, античность, история, методология, исследования, мировое наследие.

Gavrilyuk M. O.

Historiographic discourse of a historical theme in M. Drahomanov's antic studios.

The issue of antique topics in the scientific legacy of Mikhail Drahomanov is rather poorly covered. Our task is to reveal the full range of historiography regarding the assessment of the historical works of Drahomanov and his contribution to historical science. It is important to understand what methodological basis and own concept the scientists suggested, to emphasize the positive and negative sides of his publications.

Keywords: Drahomanov, historiography, antiquity, history, methodology, research, world heritage.

УДК 94 (477): 332.21/.28/3 (411.16) «19»

В.О. Доценко

ЄВРЕЇ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО У ХІХ СТ.

У статті на основі аналізу монографічної та періодичної літератури, архівних документів робиться спроба визначити особливості життя євреїв Кам'янець-Подільського упродовж ХІХ ст., окреслити вплив єврейської громади міста на його розвиток, розкрити сфери економічного та культурного домінування євреїв у місті, показати впливи політики російської влади на міську громаду і реакції євреїв-міщан на діяльність місцевої російської адміністрації. Окремим сюжетом статті є визначення ролі єврейських органів управління – кагалів на життя міської юдейської общини. Упродовж ХІХ ст. євреї Кам'янець-Подільського намагалися зберігати власну релігійно-етнічну самобутність, одночасно інтегруючись у нові соціально-економічні відносини, які сформувалась у місті після отримання ним статусу губернського міста. У місті зберігалась традиційна релігійна громада, з її керівним органом – кагалом. Продовжували діяти єврейські релігійні установи, громада утримувала власним коштом заклади освіти та богадільні. Єврейські купці та ремісники дійшли спільної мови з місцевим російським чиновництвом та стали виконувати його замовлення щодо сільськогосподарських та промислових виробів.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, євреї, кагал, контрабанда, торгівля, община.

Міста та містечка Правобережної України у польський період історії України розвивались в особливих соціально-економічних, культурно-релігійних та етнічних умовах. Політика польських королів та магнатів спричинила до формування в регіоні

значної за кількістю та впливами єврейської громади. У кінці XVIII ст. євреї у подільських містах склали від чверті до половини населення. У містах і містечках сформувався особливий світ, де поряд проживали євреї, українці та поляки. Опинившись у складі Російської імперії євреї містечко отримали від нової влади нові правила для проживання та ведення власного господарства. Упродовж XIX ст. євреї Поділля поступово інтегруються до нового світу, переживаючи злет і поступовий занепад традиційного світу містечка. Серед міст і містечок Поділля окремо розвивався Кам'янець-Подільський. Ставши новим губернським центром, місто отримало новий напрям розвитку. Губернський статус міста вплинув на спосіб життя його мешканців, які отримали нові можливості до власного розвитку та одночасно і нові виклики.

Історія євреїв Поділля в цілому, так і історія євреїв Кам'янець-Подільського викликала серед вітчизняних істориків жвавий інтерес. Перші публікації про життя і діяльність подільських євреїв з'явилися ще в першій половині XIX ст. Упродовж XIX – початку XX ст. відбувалось накопичення цінної статистичної та етнографічної інформації. Упродовж існування радянської України цікавість до історії євреїв Поділля впала. Друкувались лише поодинокі роботи переважно статистично-оглядового характеру. Відродження цікавості вчених до вказаної проблематики відбулось на початку 1990-х рр. За останню чверть століття було опубліковано роботи Н. Щербака, Я. Хонігсмана, О. Завальнюка, О. Комарницького та ін., які намагались розкрити специфіку регіону, особливості стосунків різних етнічних груп краю та історію єврейської громади регіону в російську імперську добу. Вказані дослідники окреслили основні напрямки подальших досліджень історії подільського єврейства, які потребують подальшого уточнення, переосмислення та узагальнення. Тому метою нашої статті є спроба окреслити вплив єврейської громади міста на його розвиток, розкрити сфери економічного та культурного домінування євреїв у місті, показати впливи політики російської влади на міську громаду і реакції євреїв-міщан на діяльність місцевої російської адміністрації.

Єврейська громада в Кам'янці з'явилась в XVI ст. З того часу євреї в місті відігравали важливу роль у його господарському, культурному житті. Єврейська громада міста постійно зростала. На початку XIX століття в місті проживало близько 2700 юдеїв, 1832 р. міщанами були 2895 юдеїв [14, арк. 9], а вже у 1897 р. єврейська громада зросла до 16112 осіб, що складало 44,8% населення міста [8, с. 3].

Збільшенню чисельності єврейського населення міста сприяли дії російських урядовців та законодавчі зміни. У 1804 р. російська влада прийняла «Положення про устрій євреїв», відповідно до якого вони отримали право бути зарахованими до купецького та міщанського станів. З 1807 р. їм надали право займатися будь-якими видами ремесла, а в 1834 р. продовжили дозвіл на проживання в Кам'янці, купівлю в ньому власності. Проте, споруджувати нові будинки і лавки дозволялося тільки у визначених для цього місцевими органами влади частинах міста: Польських і Руських фільварках. Всі інші будинки, що належали євреям, можна було лише ремонтувати, не роблячи до них ніяких нових добудов. У 1859 р. були повністю скасовані місцеві обмеження на право мешкання євреїв у Кам'янці [5, с. 241].

Після третього поділу Польщі місто змінило свій статус, перетворившись на адміністративний центр Подільської губернії. Це в свою чергу вплинуло і на міську демографію. До міста потяглися російські чиновники та військові. З'являється і значна частина дворян-поміщиків, які мали маєтки поблизу міста, а в місті власні будинки. Вони посунули на периферію польських шляхтичів, які втратили свій привілейований статус. Зачепили ці зміни і єврейську громаду міста.

Життя юдеїв і християн у місті супроводжувалось конкуренцією за право концентрувати у своїх руках економіку міста. У 1750 р. за наказом польського короля Августа III євреїв вигнали з Кам'янець-Подільського. Вони осіли в навколишніх

подільських містечках штабу Жванця, Зінькова, Карвасар чи Оринина [9, с. 43]. За Павла I 1797 р. християнська громада міста звернулася до імператора з клопотанням виселити з губернського центру всіх юдеїв. Однак Павло I відмовив у задоволенні клопотання, при цьому скасувавши попередню заборону і поновив право євреїв навколишніх містечок на проживання у місті [7, с. 180].

У 1832 р. міський магістрат порушив справу про заборону проживання євреїв на його території. Торгівельні лави були зруйновані міщанами на Руських і Польських фільварках. Однак російська влада виступила на захист євреїв. Їм було дозволено проживати у місті, займатися звичною торгівлею, ремеслом, купувати нерухомість [4, с. 86].

Євреї отримали від нової влади можливість продовжити заняття торгівлею, ремісництвом. У місті склалась специфічна ситуація з поділом ремісників на дві категорії – перші, до яких належали євреї, які поступово монополізували виробництво товарів для заможного населення міст – російських офіцерів, чиновників, заможних містян; другі об'єднували ремісників-християн, які переважно виробляли продукцію для місцевого селянства, більш низької якості та ціни.

Євреї вкладали кошти в розвиток фінансово затратних сфер економіки міста – мануфактурні виробництва, утримання промислових підприємств. Міщанин Яков бен Хаїм з Оринина отримав від тимчасового військового управителя міста – полковника Дементія Мелещенка право на відбудову мурів кам'янецької фортеці [9, с. 44].

В цілому по Подільській губернії на початку XIX ст. євреям належало 42,1% заводів, фабрик та мануфактур губернії. А в Кам'янці станом на 1832 р. всі 62 зареєстровані владою міські гільдійні купці були євреями [14, арк. 2].

У місті що два тижні відбувався ярмарок. Міські євреї мали на ньому постійні торгові точки. Вони виступали посередниками в торгівлі між переважно українським селянством та міськими ремісниками. Вони скуповували у селян сільськогосподарські товари і пропонували їм необхідні промислові вироби, привезені з різних місць Подільської та сусідніх губерній.

Спільною для кам'янецьких міщан різного віросповідання і національності у XIX ст. було заняття контрабандною справою. Тут спільно діяли і поляки, і українці, і євреї. Митні платежі, які встановила російська адміністрація не сприяли легальному переміщенню товарів через кордон. Ласими до наживи були і місцеві російські митники та інші чиновники дотичні до митної справи. Даючи хабарі чиновникам контрабандисти, не сплачували усіх податків і в такий спосіб підривали економічний розвиток Поділля. Контрабандисти-євреї промишляли здебільшого текстилем, переправленням через кордон волів та коней. Близькість кордону та відлагоджені поставки контрабандних товарів дозволяли місцевим єврейським купцям демпінгувати, виставляючи найнижчі ціни в краю за свій товар, «ніхто так дешево не міг продати, як єврей, тому що торгували вони більше забороненим товаром, що ставало причиною злиднів для місцевих виробників». Як сказано у листі подільського губернатора від 1871 р. «легкість переходу австрійського кордону через незначну річку Збруч і створена за допомогою місцевих селян система контрабандного промислу дозволяє євреям завозити в губернію масу контрабандних товарів» [1, с. 141].

Проблема контрабандної торгівлі безпосередньо торкалася прикордонної комісії у Кам'янці, бо з турецьких володінь постійно нелегально потрапляли різноманітні товари і сировина. Етнограф А. Афанасьєв-Чужбінський у роботі «Поездка в Южнун Русь. Очерки Днестра» звернув увагу на неефективність боротьби з контрабандою кантонського чаю. Він стверджував, що випадки її виявлення прикордонниками, чи земською поліцією були як правило успішними винятками і не впливали на ситуацію його налагодженої нелегальної торгівлі. «Чи це дивина, що незаконна торгівля євреїв-контрабандистів завдяки їхній винахідливості, спритності й умінню

організувати таємні справи залишається непокараною митними органами, навіть якби останні працювали бездоганно», – стверджував етнограф [2, с. 260].

Губернське місто Кам'янець у XIX ст. перетворилось на найбільший ринок збуту контрабандних товарів. 1801 р. кам'янецький купець Садовський потрапив під слідство за спробу провезти через митницю заборонені товари. 2 січня 1802 р. міський поліцеймейстер рапортував у Подільське губернське правління, що міщанин Б. Маєркович привіз на продаж закордонні «красні» товари, але у їх реєстрі («оголошенні») не вказав які саме та скільки. Порушення документації іноземної продукції відносило її до контрабанди і тому держава мала право продавати її на користь казни. Ринки і крамниці Кам'янець-Подільського продовжували реалізовувати незаконно завезені вироби й сировину і у 50-х роках XIX ст. Саме тоді в передмістях губернського міста діяла злочинна група осіб, яка займалася доставкою контрабандних товарів. Її створив і очолив австрійський підданий, євреї із містечка Скала, Хаїм Клесмер (він же ж Плецель). Двічі на тиждень члени його угруповання їздили до Скали, збирали у великій кількості заборонені до ввезення товари і доправляли їх кам'янецьким купцям. Як зазначає С. С. Калуцький, що навіть на початку XX ст. міська поліція, остерігаючись налагодження незаконного продажу контрабандної продукції, пильно й педантично контролювала в'їзд і виїзд іноземців. У її поле зору потрапляли навіть паломники. Особливо уважними полісмени були до євреїв, підозрюючи їх у торгівлі контрабандними товарами. Систематично стежили за ярмарками [2, с. 264].

З часів Речі Посполитої євреї міста не мали власного представницького органу – такий привілей мали лише християнські громади. Єврейська громада міста об'єднувалась в кагал, який вирішував поточні справи міщан-юдеїв, здійснював правосуддя. Кагал був посередником між іудейським і християнським світом міста, захищав одновірців, керував ними, забезпечував правопорядок на своїй території, координував релігійне і суспільне життя іудеїв, відповідав за виконання євреями рекрутської повинності. Кагальна влада демонструвала прихильність до жорсткого стилю керівництва, культивувались дисципліна, обов'язковість, старанність [10, с. 170]. Кагали збирали податки і передавали їх до відповідної «провінційної канцелярії». Без дозволу кагала євреї не міг змінити місце проживання, або просто виїхати з міста. При кагалі працювали єврейські писарі, які вели кагальні пінкаси (записні книги мовою іврит) або пінкаси релігійних братств – це були свого роду хроніки життя єврейської громади міста, добровільних товариств, юдейських професійних об'єднань. В пінкасі благодійного товариства відвідування хворих Кам'янець-Подільського – на традиційній сторінці благословення та подяк записані подяки російському цареві Павлу Петровичу, бо, як свідчить текст, він був поблажливим до євреїв, допомагав створювати благодійні організації, а після смерті в єврейських повір'ях постійно згадувався як «добрий цар»: «Відзначене товариство і бачить воно Визволення. Коли ми почали складати пінкаси, ми таки цього досягли і зробили його з Божою допомогою, і прийняли статут в його красі, могутності, і була солодкою для нас опіка батька великого праведного, прямого й милостивого господаря всіма любимого Павла Петровича, який мов ласкавий батько над своїми синами змилостивився над нами і як орел майорить над своїми пташенятами, а пташенята під покровом його крил ...» [13, с. 132].

Мало змінилась ситуація і на початковому етапі російського панування на Поділлі. Після польського повстання 1830-31 рр. євреїв стали поступово звільняти з міських самоврядних посад. За рішенням подільського губернського правління зі складу Кам'янець-Подільського магістрату було звільнено семеро міщан-юдеїв [15, арк. 8]. Ці кроки губернської влади вписувались у нову політику Миколи I стосовно Правобережної України, як частини колишньої Речі Посполитої.

Після заборони кагалів у 1844 р. кам'янецькі євреї перейшли у підпорядкування міської ратуші, де запрацював окремий «єврейський стіл». До його відання переходили питання організації життя громади, управління молитовними будинками і школами, ведення демографічної статистики, паспортна справа, відбування військової повинності та ін. Кагальна реформа, яку провів російський уряд стала одним із кроків направлених на поступову емансипацію євреїв імперії. Однак євреї міста продовжували залишатися традиціоналістами і ревностно оберігати свою релігійну та культурну ідентичність.

Лише після Олександрівських реформ середини XIX ст. міщани-євреї отримали можливість обиратись до складу міської думи, однак можливості увійти до складу її виконавчого органу – міської управи – були для них суттєво обмеженими. Показово, станом на 1911 рік, євреї, становлячи близько половини населення Кам'янця, були представлені лише двома гласними у міській думі (із 27 представників міської громади), а в складі міської управи не було жодного єврея. Відзначимо, що подібні обмеження (до того ж, навіть більш жорсткі) існували для євреїв і в органах земського самоврядування, запроваджених на Правобережній Україні у 1904 р., тобто фактично єврейське населення було ізольоване від участі у місцевому самоврядуванні [11, с. 48].

Загалом єврейська громада міста жила власним життям. Євреї за підтримки заможних міщан утримували цілу низку добродійних товариств. Зокрема, у місті діяло поховальне єврейське братство, яке відповідало за дотримання обряду поховання юдея та членів його сім'ї, утримувало міський єврейський цвинтар, допомагало з похованням бідних міщан-юдеїв.

Стосунки євреїв і російської місцевої влади у місті змінювались у різні періоди XIX ст. На початку століття євреї міста в цілому позитивно поставились до росіян і намагались встановити з новою владою ділові стосунки. Росіяни вбачали у нових підданих імперії хоча і іновірців, але все ж про-імперськи налаштованих. Їх сприймали як потенційно вигідних торгових партнерів та ремісників. Поступово уявлення російських урядовців і чиновників змінювались. Серед них все більше поширювались антисемітські забобони і стереотипи. Крім того за правління Миколи I почався період поступового наступу на єврейську ідентичність. Нові імперські закони мали ліквідувати єврейський традиціоналізм, зруйнувавши міську релігійну общину.

Негативно вплинули на російських чиновників і події польського повстання 1830 р. Не дивлячись на те, що євреї не підтримали польських повстанців, допомагаючи владі, зокрема, кам'янецький міщанин Айзик Рабінович пожертвував російській армії власних волів, серед місцевих чиновників євреї втратили довіру [9, с. 51].

Край негативно євреї зустріли і запровадження владою рекрутських наборів. З метою захиститися від рекрутчини, навесні 1831 р. деякі єврейські громади краю наклали на себе строгий піст, а після публікації маніфесту про введення рекрутської повинності влаштували молитви на кладовищах, закликаючи душі праведників заступитися за них перед Всевишнім. Намагання євреїв вжити теургічних заходів задля впливу на соціально-політичний процес не на жарт налякало владу. Краєм поширювались чутки, що іудеї склали спеціальні молитви-прокляття про імператора і читають їх у кожний понеділок і четвер [6, с. 251].

Євреї Кам'янця, як і інших міст та містечок Поділля упродовж XIX ст. залишались традиційно релігійними. Важливу роль у житті юдейської громади відігравала синагога та місцевий рабин. У місті на середину століття діяло дві синагоги, 24 молитовні будинки на 998 єврейських дворів [12]. На початку XX ст. у місті була зареєстрована 31 єврейська релігійна громада. Освідчений рабин стояв на верхівці єврейської соціальної драбини, уособлюючи у своїй особі міську юдейську аристократію. До його порад прислуховувались всі члени общини. Він вирішував сімейні і побутові конфлікти, займався освітою дітей общинників. На міського рабина

покладались і судові функції. Він виступав свого роду посередником при вирішенні конфліктів в середині кагалу. Сила і вплив рабина були настільки великими, що після знищення у 1844 р. общинного суду, міщани-юдеї продовжували звертатися до рабина з вирішення спірних сімейних, майнових та культових питань.

Єврейська сім'я жила за релігійними нормами, оберігала своє буття за допомогою незмінного дотримання релігійних норм і звичаїв свої предків. Відмова від релігії батьків, тобто прийняття християнства, яке давало євреям міста можливість державної та військової кар'єри, виключала «вихреста» зі складу общини. У родині його проголошувала «виродком» і припиняли всі родинні стосунки.

Значного впливу на євреїв міста мали релігійні течії юдаїзму, зокрема хасидизм. Хасидські проповідники – цадики були реакцією місцевого єврейства на офіційну політику рабинів, які тісно співпрацювали з російськими чиновниками та урядовцями. Цадики виступали проти одержавлення релігійного життя євреїв, захищали іврит і противились русифікації і емансипації єврейської общини. В Кам'янці в 1860-х рр. існувала хасидська школа цадика Садагурського, яка діяла в садибі місцевого купця Гологорського. Рішенням губернатора від 28 жовтня 1866 р. школу було закрито за порушення правил та вивчення заборонених предметів [12]. У 1868 р. на ім'я подільського губернатора надійшло повідомлення про випадки підбурювання місцевого кам'янецького цадика, очільника «секти» хасидів, євреїв-міщан проти вивчення російської мови. З релігійних міркувань цадик встановлював заборону на носіння звичного християнського одягу та відвідування світських заходів [3, с. 210].

Отже, упродовж XIX ст. євреї Кам'янця-Подільського намагалися зберігати власну релігійно-етнічну самобутність, одночасно інтегруючись у нові соціально-економічні відносини, які сформувались у місті після отримання ним статусу губернського міста. У місті зберігалась традиційна релігійна громада, з її керівним органом – кагалом. Продовжували діяти єврейські релігійні установи, громада утримувала власним коштом заклади освіти та богадільні. Єврейські купці та ремісники дійшли спільної мови з місцевим російським чиновництвом та стали виконувати його замовлення щодо сільськогосподарських та промислових виробів.

1. *Задорожнюк А. Б.* Соціально-етнічна структура міського населення Подільської губернії та її вплив на промисловий розвиток регіону в XIX – на початку XX ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* 2009. Випуск 2. С. 136-145.
2. *Калуцький С. С.* Контрабандна торгівля у Південно-Західному Поділлі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника:* зб. наук. пр. 2018. Т. 2. С. 256-268.
3. *Кальян С. С.* Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX – початок XX ст.). Полтава: «Довкілля-К», 2009. 336 с.
4. *Кундельський В. В.* Єврейський чинник у міжнаціональних відносинах на теренах Правобережної України наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Випуск 7: На пошану академіка П.Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). 2014. С. 83-91.
5. *Майор Р. І.* Демографічний розвиток і етнічний склад населення міста Кам'янця-Подільського у 1790-х – 1910-х рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника:* зб. наук. пр. 2018. Т. 2. С. 235-249.
6. *Моздір В. В.* Еволюція релігійного світогляду та віросповідань жителів Подільської губернії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). *Освіта, наука і культура на Поділлі.* 2015. Т. 22. С. 245-255.
7. *Найман О. Я.* Історія євреїв України. К., 2003. 496 с.
8. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Том. XXXII. Подольская губерния. СПб., 1904.
9. *Петровський-Штерн Й.* Штетл: золота доба єврейського містечка. К.: Критика, 2019. 394 с.
10. *Рибак О. А.* Влада – євреї – слов'яни. Міжконфесійні відносини в Росії у XIX ст. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність»:* Збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 456 с.

11. *Стецюк В. Б.* Єврейська громадська рада Кам'янця-Подільського (червень-листопад 1919 р.). *Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність: збірник наукових повідомлень за підсумками круглого столу* / [редкол.: В.А. Дубінський (гол.) та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2014. 58 с.
12. *Хаеш А.* Борьба евреев Подолии за право общественного богослужения. *Електронний ресурс.* Альманах «Еврейская старина». 2013. № 8. Режим доступу: <http://berkovich-zametki.com/AStarina/Nomer18/Haesh1.htm>.
13. *Хамрай О. О.* Зібрання Записних книг єврейських громад у фондах інституту рукопису НБУВ. *Східний світ*. 2016, № 2–3. С. 130-139.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1198.
15. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 3329.

References

1. *Zadorozhniuk A.B.* Sotsialno-etnichna struktura miskoho naselennia Podilskoi hubernii ta yii vplyv na promyslovyi rozvytok rehionu v XIX – na pochatku XX st. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. 2009. Vypusk 2. S. 136-145.
2. *Kalutskyy S. S.* Kontrabandna torhivlia u Pivdenno-Zakhidnomu Podilli naprykintsi XVIII – u pershii polovyni XIX st. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho istorychnoho muzeiu-zapovidnyka: zb. nauk. pr.* 2018. T. 2. S. 256-268.
3. *Kalian S.Ye.* Yevreiska spilnota u politychnomu protsesi na terenakh pidrosiiskoi Ukrainy (seredyna XIX – pochatok XX st.). *Poltava: «Dovkillia-K»*, 2009. 336 s.
4. *Kundelskyi V. V.* Yevreyskyi chynnyk u mizhnatsionalnykh vidnosynakh na terenakh Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – pershoi polovyni XIX st. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. Vypusk 7: Na poshanu akademika P.T. Tronka (do 100-richchia vid dnia narodzhennia). 2014. S. 83-91.
5. *Maivor R. I.* Demografichni rozvytok i etnichnyi sklad naselennia mista Kamiantsia-Podilskoho u 1790-kh – 1910-kh rr. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho istorychnoho muzeiu-zapovidnyka: zb. nauk. pr.* 2018. T. 2. S. 235-249.
6. *Mozdir V. V.* Evoliutsiia relihiinoho svitohliadu ta virospovidan zhyteliv Podilskoi hubernii (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.). *Osvita, nauka i kultura na Podilli*. 2015. T. 22. S. 245-255.
7. *Naiman O. Ya.* *Istoriia yevreiv Ukrainy*. K., 2003. 496 s.
8. *Pervaia Vseobshchaia perepys naseleniia Rossyiskoi ympery 1897 h.* Tom. XXXII. Podolskaia huberniia. SPb., 1904.
9. *Petrovskyy-Shtern Y.* Shtetl: zolota doba yevreiskoho mistechka. K.: Krytyka, 2019. 394 s.
10. *Rybak O. A.* Vlada – yevrei – sloviany. Mizhkonfesiini vidnosyny v Rosii u XIX st. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Yevrei v Ukraini: istoriia i suchasnist»*: Zbirnyk naukovykh prats. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. 456 s.
11. *Stetsiuk V. B.* Yevreiska hromadska rada Kamiantsia-Podilskoho (cherven-lystopad 1919 r.). *Samovriaduvannia u Kamiantsi-Podilskomu: istoriia ta suchasnist: zbirnyk naukovykh povidomlen za pidsumkamy kruhloho stolu* / [redkol.: V.A. Dubynskyy (hol.) ta in.]. Kamianets-Podilskyy, 2014. 58 s.
12. *Khaesh A.* Borba evreev Podolyy za pravo obshchestvennoho bohosluzhennia. *Elektronnyi resurs.* Almanakh «Evreiska staryna». 2013. №8. Rezhym dostupu: <http://berkovich-zametki.com/AStarina/Nomer18/Haesh1.htm>.
13. *Khamrai O. O.* Zibrannia Zapysnykh knykh yevreyskykh hromad u fondakh instytutu rukopysu NBUV. *Skhidnyi svit*. 2016, № 2–3. S. 130-139.
14. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi*. F. 442. Op. 1. Spr. 1198.
15. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi*. F. 442. Op. 1. Spr. 3329.

Доценко В. О.

Євреї Каменця-Подольського в XIX столітті.

В статті на основі аналізу монографічної та періодичної літератури, архівних документів робиться спроба визначити особливості життя євреїв Каменця-Подольського протягом XIX століття, описати вплив єврейської общини міста на його розвиток, розкрити сфери економічного та культурного домінування євреїв в місті, показати вплив політики російської влади на міську общину та реакції євреїв-мецан на діяльність місцевої російської адміністрації. Особливим сюжетом статті є визначення ролі єврейських органів управління – кагалів на життя міської єврейської общини. На протязі XIX століття євреї Каменця-Подольського намагалися зберегти власну релігійно-етнічну самобутність, одночасно інтегруючись в нові соціально-економічні відносини, які сформувалися в місті після отримання ним статусу губерньського міста. В місті збереглася традиційна община, з її керівним органом – кагалом. Продовжували діяти єврейські релігійні общини, громада фінансувала освітні та культурні заклади та богадельні. Єврейські купці та ремісники мали общинний зв'язок з місцевим російським чиновництвом і виконували його замовлення на сільськогосподарські та промислові товари.

Ключові слова: Каменець-Подільський, євреї, кагал, контрабанда, торгівля, община.

Dotsenko V. O.

Jews of Kamianets-Podilskyi in the 19th century.

In the article, based on the analysis of monographic and periodical literature, archival documents, an attempt is made to identify the peculiarities of Kamyanets-Podilskyi Jews during the 19th century, to outline the influence of the Jewish community of the city on its development, to reveal the areas of economic and cultural dominance of Jews in the city, to show the influence of politics Russian authorities against the urban community and the reactions of the burghesses to the activities of the local Russian administration. A separate story of the article is the definition of the role of Jewish governing bodies - Khalalas in the life of the urban Jewish community. During the nineteenth century. Kamianets-Podilskyi Jews tried to preserve their own religious and ethnic identity while integrating into the new socio-economic relations that had formed in the city after receiving the status of a provincial city. The city has a traditional religious community, with its governing body - kahal. Jewish religious institutions continued to operate, the community maintained educational institutions and almshouses at their own expense. Jewish merchants and artisans came to a common language with local Russian officials and began to fulfill his orders for agricultural and industrial products.

Keywords: Kamianets-Podilskyi, Jews, kahal, smuggling, trade, community.

УДК 37:63(477.43/44) «18/19»

О.С. КАДЕНЮК

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРЬКІ ОСВІТНІ ОСЕРЕДКИ НА ПОДІЛЛІ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ**

Подільський край в умовах капіталістичної модернізації російської економіки формувався як регіон виробництва товарного хліба та цукрових буряків, проте урожайність на селянських полях залишалась низькою, зберігалась значна залежність землеробства від природних факторів. Підвищити врожайність можна було завдяки впровадженню інтенсивних методів господарювання, що в свою чергу було можливим лише за умови існування високого рівня аграрної культури в сільському господарстві, тому гостро повстало питання розвитку сільськогосподарської освіти, поширенні сільськогосподарських знань в усі соціальні верстви та групи, оскільки від його вирішення значною мірою залежали економічний розвиток та соціальна стабільність в регіоні. В статті висвітлюється роль сільськогосподарських училищ та шкіл, виставок та ярмарків, сільськогосподарських курсів та агрономічних пунктів в поширенні освітнього та культурного рівня серед сільського населення Подільської губернії.

Ключеві слова: Подільська губернія, сільськогосподарська освіта, училища, школи, курси, агрономічні пункти.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття в Російській імперії розширюється мережа сільськогосподарських навчальних закладів. У 1883 р. було видано Положення про сільськогосподарські школи [1, с. 12]. Потреба в подібних навчальних закладах стала необхідна з причин незадоволення потребам нового часу і швидкого застосування новітніх підходів у господарюванні. Спеціальна школа є одним з факторів в прогресі сільського господарства, яке може вдосконалюватися лише при наявності певних соціальних та економічних умов, що відбуваються в суспільстві. Тому в Положенні про сільськогосподарську освіту від 26 травня 1904 р. визначені сільськогосподарські навчальні заклади, які мали триступеневу підготовку спеціалістів для села: нижчі, середні та вищі [2, с. 221].

Нижчі навчальні заклади поділялися на нижчі сільськогосподарські училища, нижчі школи першого і другого розрядів та практичні сільськогосподарські школи. Нижчі сільськогосподарські училища мали на меті підготовку до практичної сільськогосподарської діяльності. В нижчих школах підготовка відбувалась переважно шляхом ведення практичних занять досвідченими спеціалістами сільського господарства.

Практичні школи готували умілих техніків – робітників з різних галузей сільського господарства. Це були головним чином овочівники, тваринники, садівники, виноградарі та ін. В таких школах термін навчання визначався згідно обраної спеціальності від одного до трьох років. Для вступу до них претендент повинен був володіти лише основами граматики, але і це було не головним, важливим чинником в